

ЭРҮҮГИЙН ХЭРГИЙН НОТЛОХ БАРИМТЫН
ОЙЛГОЛТ, АНГИЛАЛ

Д.Мөрөн

Монгол Улсын Гавъяат Хуульч

БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх 1963 оны хуулиас Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх шинэ хууль

2002 онд батлах хүртэл нотлох баримтын тухай ойлголтыг хэрхэн тодорхойлох талаар онолын маргаан хүчтэй дэгдсэн болно. Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 79 дүгээр зүйлд зааснаар гэмт

хэргийн нөхцөл байдлын талаар энэ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу олж авсан баримт сэлт, мэдээллийг нотлох баримт гэнэ. Гэхдээ хууль тогтоогч баримт сэлт, мэдээлэл гэж юу болохыг тайлбарлаагүй.

Энд онолын зарим эх сурвалжаас дурдъя.

Профессор Б. Бат-эрдэнэ: “нотлох баримт гэдэг нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу олж авсан баримт сэлт, мэдээлэл мөн”- хэмээн нотлох баримтын онцлог шинжийг тодорхойлжээ¹.

Профессор Д. Баярсайхан: “Нотлох баримт гэдэг нь тухайн хууль зүйн факт гэмт хэрэг мөн эсэхийг эрх зүйн хэм хэмжээний дагуу процессын арга, хэрэгслээр бүх талаар батлах буюу няцаах замаар илрүүлж, хянан тогтоосон бүхий л мэдээлэл, тэдгээрийн баримтат эх сурвалжийн нийлбэр цогц мөн”²-гэжээ.

М.А.Чельцовын үзэж байгаагаар, баримт сэлт, мэдээлэл гэдэг нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж тэмдгийг зааж буй материаллаг ертөнцийн үзэгдэл, өөрөөр хэлбэл, бодитоор байсан нөхцөл байдал, үйл явдал мөн³. Харин М.С. Строгович нотлох баримтыг, нэгдүгээрт, гэмт хэрэг болон эрүүгийн хэрэгт нотолбол зохих баримт, хоёрдугаарт, эдгээр мэдээллийн эх сурвалж хэмээн үзсэн байдаг⁴.

Хэдий тийм боловч бусад эрдэмтэн дээрх тодорхойлолтыг дэмжээгүй. Нэгдүгээрт, ерөнхийд нь авч үзвэл, бодит нөхцөл байдал мөрдөн байцаалт, шүүх ажиллагааг хэрэгжүүлж буй хүнээс огт шалтгаалахгүйгээр оршиж байдаг. Тодорхой баримтыг нотолгоонд ашиглахад түүнийг хэн нэгэн хүн танин мэдэн, ухамсартаа тусгасан байх шаардлагатай.

Гэмт хэргийг бүрдүүлж буй баримтыг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч мэдэрч чадах уу? Үгүй. Учир нь гэмт хэрэг нотолгооны үед болж өнгөрсөн үйл явдал болсон байдаг. Хэрэв мөрдөн байцаагч гэмт хэрэг үйлдэгдэхийг харсан бол гэрч болж, түүнийг татгалзах үндэслэл бий болно.

Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гэмт хэргийн материаллаг байдлаар үлдсэн ул мөр/цус, тээврийн хэрэгслийн мөр, баримт бичиг г.м/, аль эсвэл хүмүүсийн оюун санаанд хадгалагдсан төсөөллийг л шууд хүртэж мэдэрдэг онцлогтой. Эдгээр нь баримт бус, харин тэдгээрийн тухай мэдээлэл юм⁵.

В.Я. Дороховын үзэж байгаагаар, нотолгооны зүйлд хамаарах баримт болон бусад баримтыг нотлох баримт гэж үзэж болохгүй. Хүний оюун ухаанд эд зүйл биш, түүний тухай ойлголт, төсөөлөл, мэдээлэл оршиж байдаг⁶. Хоёрдугаарт, бодит ертөнц дэх баримтыг өөрийг нь таньж мэдэх, нотлох шаардлагатай байдаг тул түүнийг нотлох баримт гэж үзэх боломжгүй.

Гуравдугаарт, материаллаг ертөнц дэх баримт нь бодитой оршин байдаг тул үнэн, аль эсвэл худал байдаггүй. Харин түүний тухай мэдээлэл үнэн, эсвэл худал байх боломжтой.

¹ Бат-эрдэнэ Б. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. Ерөнхий анги. Улаанбаатар, 2004, 128 дахь тал.

² Баярсайхан Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. Улаанбаатар, 2014, 137 дахь тал.

³ Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. М., 1962. С.132-135.

⁴ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., Т.1. С.288-289

⁵ Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. // Советский уголовный процесс. М., 1982. С.119-120

⁶ Дорохов В.Я. Понятие доказательств // Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973. С.207-211

Сэжигтэн, яллагдагч гол төлөв худал мэдүүлэг өгдөг. Гэрч, хохирогч хүртэл төрөөлдөж, санаатай гажуудуулж худал мэдүүлэг өгөх явдал заримдаа гардаг.

Тэгэхээр “баримт сэлт, мэдээлэл” гэсэн нэр томъёог “баримтын тухай мэдээлэл” гэж ойлгож болохоор байна. Баримт сэлт, мэдээлэл нь эрүүгийн процессын хувьд 6 төрлийн учир холбогдолтой: а/эрүүгийн процессын нотлох баримт, б/нотолгооны хэрэгсэл, в/нотлох баримтын бүтцийн элемент, г/баримтын тухай мэдээлэл, д/бодит баримт.

Мэдээллийг хуульд заасан эх сурвалжаас олж авсан нөхцөлд л тэр нь нотлох баримтын хуулийн хүчин чадалтай болно гэдгийг анхаарвал зохино. Эдгээрт сэжигтэн, яллагдагчийн мэдүүлэг, хохирогч, гэрчийн мэдүүлэг, шинжээч, мэргэжилтний дүгнэлт, мэдүүлэг, эд мөрийн баримт, мөрдөх болон шүүх ажиллагааны тэмдэглэл болон бусад баримт бичиг хамаарна.

Нотлох баримтын тодорхойлолтоос үзэхэд, мэдээллийг хуулиар тогтоосон журмын дагуу цуглуулж, ашиглах шаардлагатай. Энэ нь нотлох баримтыг хуульд заасан аргаар тогтоосон журмын дагуу олж авч, бэхжүүлнэ гэсэн үг. Үүнээс гадна, нотлох баримтын бас нэгэн чухал чанар бол түүний тусламжтайгаар эрүүгийн хэргийг мөрдөх явцад нотолбол зохих нөхцөл байгаа эсэх, хэрэгт ач холбогдол бүхий өөр бусад нөхцөл байдал байгаа эсэхийг тогтоодог.

Ийм байдлаар, нотлох баримтын дараах шинжийг онцлох боломжтой:

1/Мөрдөж буй гэмт хэрэгтэй холбоо бүхий баримтын тухай мэдээлэл;

2/Эдгээр мэдээллийг хуульд заасан эх сурвалжаас авсан байх шаардлагатай;

3/Эдгээр мэдээллийг процессын журмын дагуу олж авч, бэхжүүлсэн байвал зохино;

4/Эдгээр мэдээлэл нь эрүүгийн хэрэгт нотолбол зохих нөхцөл байдлын талаар байх ёстой.

Дээр дурдсаныг үндэслэн дараах тодорхойлолтыг томъёолж болохоор байна:

Нотлох баримт гэдэг бол эрүүгийн хэрэгт нотолбол зохих, хуульд заасан эх сурвалжаас, тогтоосон журмын дагуу олж авсан нөхцөл байдлын талаарх аливаа мэдээлэл мөн.

Эдгээр мэдээллийг үндэслэн мөрдөн байцаагч болон шүүгч хууль зүйн учир холбогдолтой баримтыг олж илрүүлэн, эрүүгийн хэргийн талаар үнэн зөв шийдвэр гаргах үүрэгтэй.

Нотлох баримтын тодорхойлолтыг үргэлжлүүлээд, мэдээлэл болон түүний эх сурвалжийн харилцан холбоог авч үзэх хэрэгтэй. Учир нь нотлох баримтыг үнэлэхдээ түүний эх сурвалжийг давхар үнэлдэг.

Нэг талаас, нотлох баримт болон эх сурвалжийн нийлээд нэг цул эх сурвалжийг бүрдүүлдэг бөгөөд нотлох баримтыг процессын тодорхой эх сурвалжаас ангид авч үзэх боломжгүй. Энэхүү нэгдэл нь хэлбэр ба агуулгаар илэрхийлэгдэх бөгөөд эх сурвалжийг хэлбэр, харин нотлох баримтыг агуулга гэж тооцож болно.

Жишээлбэл: Хэргийн газрын үзлэгийн тэмдэглэлд хэрэг гарсан нөхцөл байдал, ул мөр, эд мөрийн баримт тусгагддаг. Уг тохиолдолд хэргийн газрын үзлэгийн тэмдэглэл нотлох баримтын эх сурвалж/хэлбэр/, харин түүнд тусгагдсан мэдээлэл нотлох баримт/агуулга/ болно. Үүнтэй мөн адил шинжээчийн дүгнэлт өөрөө-эх сурвалж, түүнд тусгасан мэдээлэл, тусгай мэдлэг бүхий хүний дүгнэлт-нотлох баримт байна. Эд мөрийн баримтын тухайд бол тухайн объект-эх сурвалж, түүн дээр байгаа ул мөр, шинж тэмдэг-нотлох баримтын үүрэг гүйцэтгэнэ.

Нөгөө талаас, нотлох баримт болон эх сурвалжийг хооронд нь зааглавал зохино. Учир нь нотолгооны үр дүнд хүрэхийн тулд мэдээллийг шалгаж, шинжлэн судалж, үнэлэх хэрэгтэй болдог. Нэг баримтын тухай мэдээлэл хэд хэдэн эх сурвалжид, эсвэл эсрэгээрээ нэг эх сурвалжид хэд хэдэн баримтын тухай мэдээлэл агуулагдаж байх боломжтой. Мэдээж хэрэг, хэд хэдэн эх сурвалжаас олж авсан нэг баримтын тухай баттай мэдлэг илүү чанартай байх нь ойлгомжтой.

Тэгэхээр нотлох баримт болон түүний эх сурвалж нэгдмэл хэдий ч тус тусдаа бие даасан эрх зүйн ойлголт юм.

Гэсэн хэдий ч Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд уг ялгааг зааглаагүй: нотлох баримт болон эх сурвалжийг бүхэлд нь нотлох баримт гэж томъёолсон. ЭБШХ-ийн 79.2-т: Хэргийг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдол бүхий баримт сэлт, мэдээлэл нь гэрч, хохирогч, сэжигтэн,

яллагдагч, шүүгдэгчийн мэдүүлэг, шинжээчийн дүгнэлт, мэдүүлэг, эд мөрийн баримт, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүх хуралдааны тэмдэглэл болон бусад баримтаар тогтоогдоног гэж заасан байна.

Эндээс нотлох баримт гэдэг нь “мэдээлэл” юмуу, аль эсвэл уг мэдээллийг агуулсан процессын хэлбэр юмуу ? гэсэн зүй ёсны асуулт урган гарна. Эрх зүйн өөр өөр ойлголтыг “нотлох баримт” гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлсэнийг арга зүйн хувьд зөв гэвэл учир дутагдалтай. Тэгэхээр нотлох баримтын тодорхойлолт нэг л байвал зохино.

Уг зөрчлийг арилгахын тулд ЭБШХ-ийн 79.1-д заасан нотлох баримтын тодорхойлолтыг тэр хэвээр нь үлдээгээд 79.2-т: “...бусад баримтаар...” гэсний оронд: “...бусад эх сурвалжаар...” гэж оруулбал нотлох баримт агуулга болж, эх сурвалж процессын хэлбэр болон, дээрх 2 ойлголт өөр өөрийн байр суурийг эзлэх боломжтой болно.

Нотлох баримтын ангилал нь түүний шинж чанар, нотолгооны явцад ашиглах онцлогийг нь нээн гаргахад ач холбогдолтой. Нотлох баримтыг тусад нь болон эх сурвалжтай нь хамт ангилж болно.

Яллах ажиллагаатай холбоотойгоор яллах нотлох баримт ба цагаатгах нотлох баримт гэж хувааж болно.

Яллах нотлох баримт нь сэжигтэн, яллагдагчийг гэмт хэрэг үйлдсэнд нь илчилж, ял хүндрүүлэх нөхцөл байдлыг тогтоодог.

Жишээлбэл, хулгайн хэргийн газраас илрүүлсэн гарын мөр сэжигтнийх мөн гэсэн шинжээчийн дүгнэлт. Энэ нь яллах нотлох баримт мөн. Түүнчлэн, 3 хүн дээрмийн халдлага үйлдсэн тухай хохирогчийн мэдүүлэг нь ял хүндрүүлэх нөхцөл байдлын тухай мэдээлэл болно.

Цагаатгах нотлох баримт нь яллагдагчийг цагаатгах юмуу ял хөнгөрүүлэх нөхцөл байдлыг тогтооно. Жишээлбэл: Таньж олуулах ажиллагаа явуулахад хохирогч урьд нь мэдүүлэгтээ дурдсан хүн байхгүй байна гэж мэдэгдэх. Ял хөнгөрүүлэх нөхцөл байдал гэвэл 14-18 насны хүн, өөрөөр хэлбэл насанд хүрээгүй хүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэдгийг тогтоосон байж болно.

Нотолгооны зүйлд хамааруулан нотлох баримтыг шууд нотлох баримт ба шууд бус нотлох баримт гэж ангилж болно.

Нотолбол зохих нөхцөл байдлыг шууд тогтоож буй нотлох баримтыг шууд нотлох баримт гэнэ.

Тухайлбал, ослын актад тээврийн хэрэгслийн гэмтэл, засварлах өртөг зэрэг нь гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээг тодорхойлно /ЭБШХ-ийн 80.1.5/. Гэмт хэрэг гарсан байдлын талаарх хохирогчийн мэдүүлэг мөн шууд нотлох баримтад хамаарна /ЭБШХ-ийн 80.1.1/.

Шууд бус нотлох баримтад ЭБШХ-ийн 80-р зүйлд заасан нөхцөл байдлыг шууд бусаар тогтооход хэрэгтэй мэдээлэл орно.

Шууд бус нотлох баримт нь тогтоосон үйл явдлын өмнө болж өнгөрсөн, аль эсвэл дагалдаж бий болсон баримтын тухай мэдээллийг агуулж байдаг бөгөөд тэдгээрийг үндэслэн, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн эсэх, тухайн яллагдагч гэм буруутай эсэх талаар дүгнэлт хийдэг. Жишээлбэл, хүн алах хэргийг мөрдөх явцад шууд бус нотлох баримтыг /яллагдагчийн хутгаар хүн алсан, хэргийн газарт түүний гутлын мөр олдсон, яллагдагч хохирогчтой эв түнжингүй байсан зэрэг/ үндэслэн, тухайн яллагдагч уг хэргийг үйлдсэн эсэх талаар дүгнэлт хийнэ.

Зөвхөн шууд бус нотлох баримтаар нөхцөл байдлыг тогтоох нь шууд нотлох баримтыг бодвол нэлээд төвөгтэй.

Үүсэн бий болсон шинж байдлаас хамаарч нотлох баримт болон түүний эх сурвалжийг анхдагч ба дамжмал гэж хуваана.

Анхдагч эх сурвалжаас үүссэн нотлох баримтыг *анхдагч нотлох баримт* гэнэ. Тэдгээрт боловсролын баримт бичгийн эхэд буй мэдээлэл, нүдээр харсан гэрчийн мэдүүлэг, эд мөрийн баримт хамаарна.

Дамжмал нотлох баримт гэдэг нь хоёрдогч эх сурвалжаас олж авсан мэдээлэл юм. Энэ нь дээд боловсролын дипломын хуулбар, нүдээр харсан гэрчээс гэмт хэргийн талаар мэдэж авсан гэрчийн мэдүүлэг байж болно.

Мэдээллийн эх сурвалжаас шалтгаалан нотлох баримтыг хувийн нотлох баримт ба эдийн мөрийн баримт гэж ангилна.

Хувь хүнээс эхтэй нотлох баримтыг *хувийн нотлох баримт* гэнэ. Үүнд хохирогч, гэрч, сэжигтэн, яллагдагч, шинжээч, мэргэжилтний мэдүүлэг, шинжээч, мэргэжилтний дүгнэлт хамаарна.

Материаллаг эд зүйл эх сурвалж нь болдог нотлох баримтыг *эд мөрийн баримт* гэдэг. Гэмт хэргийн багаж зэвсэг, ул мөр бүхий эд зүйл, халдлагын зүйл, хэргийн нөхцөл байдлыг тодруулахад хэрэгсэл болж болох бусад эд юм, баримт бичиг үүнд орно.

Мэдээлэл хадгалах, дамжуулах аргаас хамааруулан нотлох баримтыг тэмдэгт *нотлох баримт* ба *тэмдэгт бус нотлох баримт* хэмээн ангилж болох талтай.

Мэдүүлэг, тэмдэглэл, баримт бичиг болон амаар болон бичгээр илэрхийлэгдэх ердийн болон зохиомол хэл /математик, кибернетик, логикийн томъёо/ ашигласан мэдээллийг *тэмдэгт нотлох баримтад* хамаарна.

Тэмдэгт бус нотлох баримт /материаллаг/ гэдэгт эд мөрийн баримт болон харьцуулах шинжилгээний загвар орно. Үүнд гар бичмэлийн чөлөөт болон туршилтын загвар, гарын хээний дардас, цус, шүлсний сорьц, сумны хошуу, хонгио, хөрсний сорьц гэх мэт хамаарна.